

УДК 94(477.83/.86)

Л. І. Шологон

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РУХ УКРАЇНЦІВ
ГАЛИЧИНИ 1848–1914 рр.: КЛАСИФІКАЦІЯ
ДЖЕРЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ**

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна

Шологон Лілія Іванівна, к. і. н., доц., доцент кафедри історіографії і джерелознавства, e-mail: liliia.shologhon@mail.ru

АНОТАЦІЯ

В статті зроблено спробу класифікації джерел з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX — початку XX ст. Застосовуючи відомі класифікаційні схеми типології джерел за їх родами і видами, а також виходячи із специфіки самого дослідження, пріоритет було надано групуванню джерел за їх походженням і авторством, при цьому враховувались особливості створення свідчень та форма кодування інформації. За такої класифікаційної моделі документи і матеріали з історії національно-культурного руху українців Галичини умовно поділені на наступні п'ять груп: 1) офіційні документи і матеріали органів державної влади й управління, громадських організацій і політичних партій; 2) твори державних і громадських діячів, провідників українського культурницького руху, їх публіцистика; 3) документи офіційної та неофіційної статистики; 4) матеріали періодики (журнальні та газетні статті); 5) документи особового походження (автобіографії, щоденники, листування). Їх послідовність може слугувати одним із критеріїв рейтингу інформаційної насиченості джерел, встановлення їх вірогідності та об'єктивності.

Ключові слова: джерела; Галичина; класифікація джерельного комплексу; національно-культурний рух.

Л. И. Шологон

**НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЕ ДВИЖЕНИЕ УКРАИНЦЕВ
ГАЛИЧИНЫ 1848–1914 гг.: КЛАСИФИКАЦИЯ
ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА**

ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника»,
ул. Шевченко, 57, г. Ивано-Франковск, 76018, Украина

Шологон Лилия Ивановна, к. и. н., доц., доцент кафедры историографии и источниковедения, e-mail: liliia.shologhon@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В статье сделана попытка классификации источников по истории национально-культурного движения украинцев Галичины второй половины XIX — начала XX века. Применяя известные классификационные схемы типологии источников по их родам и видам, а также исходя из специфики самого исследования, приоритет был дан группировке источников по их происхождению и авторству, при этом учитывались особенности создания свидетельств и форма кодирования информации. При такой классификационной модели документы и материалы по истории национально-культурного движения украинцев Галичины условно разделены на следующие пять групп: 1) официальные документы и материалы органов государственной власти и управления, общественных организаций и политических партий; 2) произведения государственных и общественных деятелей, лидеров украинского культурнического движения, их публицистика; 3) документы официальной и неофициальной статистики; 4) материалы периодики (журнальные и газетные статьи); 5) документы личного происхождения (автобиографии, дневники, переписка). Их последовательность может служить одним из критериев рейтинга информационной насыщенности источников, установления их достоверности и объективности.

Ключевые слова: источники; Галичина; классификация источниковедческого комплекса; национально-культурное движение.

L. I. Sholohon

**NATIONAL UKRAINIAN CULTURAL MOVEMENT
OF GALICIA AT 1848–1914: CLASSIFICATION
OF SOURCES COMPLEX**

State Institution of High Education
«Vasil Stefanyk Precarpathian National University»,
57 Shevchenka Street, Ivano-Frankovsk, 76018, Ukraine

Sholohon Liliya Ivanivna, Ph.D. in History of Ukraine, Associate Professor at the Department of Historiography and Source Criticism, e-mail: liliia.sholohon@mail.ru

ABSTRACT

The article attempts to make classification of sources on the history of the national-cultural movement of the Ukrainian Galicia of the late nineteenth — early twentieth century. Using the known classification schemes of typology of sources according to their families and species, as well as based on the specifics of the study, the priority was given to the grouping of sources by their origin and authorship, and also the creation of evidence and form of information encoding were especially taken into account. According to such a classification model all the documents and materials of the national-cultural movement of the Ukrainian Galicia are divided into the following five groups: 1) the official documents and materials of the state and government, NGOs and political parties; 2) the works of statesmen and public figures, the leaders of Ukrainian cultural movement of journalism; 3) the documents of official and unofficial statistics; 4) the materials of periodicals (magazine and newspaper articles); 5) the documents of personal origin (autobiographies, diaries, correspondence). Their sequence can serve as one of the criteria of the rating of saturation of the information sources, determination of their reliability and objectivity.

Key words: *sources; Galicia; classification of sources complex; national and cultural movement.*

У процесі формування джерельного комплексу з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX — початку XX ст., дослідження його розмаїття та репрезентативності велика роль відводилась типології та класифікації джерел як одному з ефективних методів їх наукового пізнання. На думку відомого джерелознавця Я. С. Калакури, це винятково важлива і відповідальна процедура теоретико-методологічного і логічного характеру, один з дослідницьких

методів, що має велике значення як для виявлення, вивчення і використання джерел, так і для організації наступної пізнавальної діяльності історика, опанування джерельною інформацією [11, с. 91]. Сучасне джерелознавство розглядає класифікацію джерел як поділ всієї їх маси на групи за певною суттєвою спільною ознакою, характерною для кожної групи. Типологія та класифікація дає можливість утворювати групи споріднених джерел і, відповідно, добирати оптимальні методи їх дослідження.

Оскільки багато аспектів з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX — початку XX ст. є малодослідженими, вважаємо доречним запропонувати власну схему класифікації джерел із зазначеної проблематики, що сприятиме опануванню новою джерельною інформацією. Саме в цьому полягає актуальність теми даної статті.

Джерельний комплекс нашого дослідження представлений головним чином писемними свідченнями, хоча частково використовувались й усні, речові, зображальні джерела. В межах писемних джерел виділені дві великих групи: а) історіографічні (їх класифікація не є предметом дослідження цієї публікації) та б) конкретно-історичні. Ми зупинимось докладніше на останніх. Саме тому метою статті є класифікація джерельного комплексу з історії національно-культурного руху українців Галичини 1848–1914 рр.

Обрана проблематика не залишилася поза увагою дослідників. Їй присвячені праці теоретико-методологічного характеру О. Богданишиної [5], М. Варшавчика [7], Я. Калакури [11] та інших науковців. Цікавими для нас стали дослідження В. Великоного [6], С. Макарчука [15], І. Михальського [18], де автори розробили власні класифікаційні схеми джерел з української історії другої половини XIX — 20–30-х рр. XX ст.

Джерелознавча практика і наукова література з джерелознавства віддзеркалюють різні підходи до класифікації джерел, її моделі. Українські науковці з часів В. Антоновича та М. Грушевського постійно удосконалювали класифікаційні схеми, фундамент яких був викладений в 1899 р. у праці німецького вченого Ернста Бернгейма «Вступ до історичної науки». Він поділяв джерела на історичні залишки (безпосередні свідки епохи, створені з метою їх використання у повсякден-

ному житті, тобто були предметом службової або приватної діяльності людей) та історичну традицію (оповідні або наративні джерела, що містять опосередковану інформацію про події, що досліджуються, створену на основі вражень їх авторів від цих подій, до яких вони, як правило, прямого стосунку не мали) [5, с. 77]. Схвально оцінюючи цю класифікаційну схему, відомий український джерелознавець М. Варшавчик застерігав від її абсолютизації, адже одне й те саме джерело щодо одних подій може виступати як оповідне, щодо інших — як їхні залишки.

Застосовуючи відомі класифікаційні схеми типології джерел за їх родами і видами, а також виходячи зі специфіки самого дослідження, пріоритет було надано групуванню джерел за їх походженням і авторством, при цьому враховувались особливості створення свідчень та форма кодування інформації. За такої класифікаційної моделі документи і матеріали з історії національно-культурного руху українців Галичини умовно поділені на наступні п'ять груп: 1) офіційні документи і матеріали органів державної влади і управління, громадських організацій і політичних партій; 2) твори державних і громадських діячів, провідників українського культурницького руху, їх публіцистика; 3) документи офіційної та неофіційної статистики; 4) матеріали періодики (журнальні та газетні статті); 5) документи особового походження (автобіографії, щоденники, листування).

У свою чергу документи першої підгрупи умовно поділяємо на п'ять підгруп. До першої відносяться, законодавчі акти [8; 21], документи органів державної влади, що діяли на території краю (Галицького намісництва, міських магістратів, дирекцій поліції тощо), до сфери компетенції яких належало забезпечення населенню Галичини права на вільний національний розвиток, з однієї сторони, а з іншої — на них було покладено завдання слідкувати за неухильним дотриманням державними та громадськими інституціями, в тому числі й національно-культурного характеру, законів Габсбурзької монархії [1].

Другу підгрупу формують матеріали вищих органів церковної влади (переважно греко-католицького митрополичого ординаріату у м. Львові, греко-католицької консисторії, римо-католицького деканату, парафіяльних управлінь), які до кінця

60-х рр. XIX ст. активно впливали на освітні процеси в краї [2]. Також впродовж усього досліджуваного періоду вони мали безпосереднє відношення до викладання релігії як обов'язкового предмету в навчальних закладах різного рівня.

До третьої підгрупи належать джерела, що розкривають діяльність органів управління освітою в Галичині (КШР, повітових шкільних рад, державної екзаменаційної комісії з кваліфікації вчителів початкових та середніх шкіл), які здійснювали тотальний контроль за роботою підпорядкованих їм навчальних закладів [3]. Чиновники згаданих структур слідкували за належним станом шкільних приміщень, кваліфікацією педагогів, рівнем викладання окремих предметів, належним виконанням керівництвом освітніх закладів загальнодержавних та крайових шкільних законів тощо.

До четвертої підгрупи відносимо матеріали, що відклалися внаслідок діяльності українських позапартійних об'єднань, політичних товариств та партій (Головної руської ради, «Руської ради», «Народної ради» й інших) та українських громадських організацій національно-культурного характеру (товариств) як народовського, так і русофільського спрямування (НТШ, «Прогрес», УПТ, «Руська бесіда», «Галицько-руська матиця», Товариство імені Качковського, «Народний дім» та інших), студентських товариств [9].

Документація навчальних закладів різного рівня (Львівського університету, політехніки, греко-католицької богословської академії, державних і приватних класичних та реальних гімназій, початкових шкіл тощо) [4] становлять п'яту підгрупу серед офіційних документів цієї групи. Вони дозволяють прослідкувати за кількістю українців, що навчалися в них, за організацією навчального процесу та дозвіллям молоді, порядком призначення викладачів на посади та інше. Кожна із вказаних підгруп документів дозволяє отримати цінну інформацію.

До другої групи джерел, необхідних для вивчення обраної проблематики, належать публіцистичні праці, в яких у доступній формі було зроблено спробу привернути увагу громадськості до питань національно-культурного характеру. Їх авторами, вже традиційно, стали провідні українські вчені, літератори, митці: І. Франко, М. Грушевський, М. Драгоманов, М. Павлик, Н. Кобринська, О. Маковей, В. Стефаник, Марко Черемшина,

І. Труш, С. Людкевич [14] та інші діячі. Характерною, і досить позитивною, ознакою таких праць є те, що в них, на відміну від спогадів, автобіографій, міститься переважно поточний аналіз національно-культурних процесів у Галичині, зроблений безпосередніми їх учасниками і творцями.

Наступна, третя група джерел з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX — початку XX ст. представлена загальнодержавною та крайовою (або галицькою) статистикою. В ній можна виокремити дві підгрупи. До першої належать загальнодержавні статистичні документи — відомості про переписи населення, які в Австро-Угорщині проводилися приблизно через кожні десять років. Другу підгрупу складають статистичні збірники Галицького крайового статистичного бюро, в яких, на основі опрацьованого матеріалу із загальнодержавних статистичних відомостей, звітів Крайової шкільної ради, власних підрахунків, надана інформація про кількість народних шкіл, учительських семінарій, класичних і реальних гімназій в Галичині та учнів, що у навчалися початкових, середніх й вищих навчальних закладах держави, товариств, періодичних видань [20] тощо.

Важливе значення для дослідження обраної проблематики мають звіти про діяльність громадських організацій та навчальних закладів, які складають чергову — четверту групу джерел, які, на нашу думку, також мають статистичний характер. В ній можна виокремити такі дві підгрупи. До першої належать звіти про діяльність просвітніх, наукових, педагогічних, жіночих, мистецьких, студентських та інших товариств, що публікувалися як окремими брошурами, так і на сторінках періодичних видань Галичини. В них чимало інформації цифрового характеру, що стосувалися кількості членів тієї чи іншої громадської організації, філіалів в містечках і селах краю; коштів, якими вони розпоряджались, виданих книг, періодичних видань тощо [9] тощо. Серед матеріалів другої підгрупи — звіти українських державних класичних гімназій, приватних україномовних освітніх закладів, що мали як гуманітарне, так і технічне спрямування, учительських семінарій, так званих бурс та інститутів, що надавали помешкання молоді, що навчалася [10].

Неабияке значення для вивчення національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX — початку

XX ст. мають чи не найбільш масові пам'ятки — періодичні видання, які згідно з розробленою нами кваліфікаційною схемою, складають четверту групу джерел. Найбільш доцільним для обраного дослідження, вважаємо, виділити в них три підгрупи: 1) наукові періодичні видання; 2) преса українських товариств; 3) громадсько-політична періодика. Класифікуючи пресу таким чином, беремо за основу ознаки, запропоновані дослідником С. Макарчуком, де враховується зміст часописів і їх належність до власників і видавців [16, с. 271].

До п'ятої групи відносяться джерела особового характеру. Для вивчення національно-культурного руху українців краю впродовж зазначеного часового проміжку ми виокремили в них три жанрових підгрупи: 1) автобіографії; 2) спогади; 3) епістолярні джерела. Першу підгрупу складають автобіографії відомих науковців, літераторів, митців, громадсько-культурних діячів, які написали не лише про себе, але й про атмосферу епохи, в якій вони жили і творили. Серед них на окрему увагу, в контексті дослідження нашої проблематики, заслуговують автобіографії М. Грушевського та І. Франка [17; 19]. До другої підгрупи особових джерел, важливих для дослідження нашої проблематики, відносимо спогади безпосередніх учасників і свідків подій: громадських активістів, письменників, педагогів, митців. Цінними для нашого дослідження стали спогади непересічного політика О. Барвінського, відомого в краї громадсько-політичного діяча Є. Олесницького, вченого М. Драгоманова, народної вчительки Уляни Кравченко [12] та інших. Третю підгрупу джерел цієї групи складають листи. Чи не найбільш об'ємна та змістовна епістолярна спадщина у громадських діячів та вчених — М. Грушевського, І. Франка, М. Драгоманова, В. Стефаніка, письменниць Н. Кобринської та Лесі Українки [13] тощо. Безперечно, матеріали особового характеру вимагають до себе критичного ставлення, перш за все, через неабияку суб'єктивність, однак в них більше, ніж в інших, міститься інформації про особисті стосунки між окремими громадсько-політичними постатями, митцями, літераторами тощо.

Отже, обрані нами класифікаційні схеми дозволили згрупувати залучені до джерельного комплексу свідчення в п'ять умовних груп та відповідних підгруп, послідовність яких може слугувати одним із критеріїв рейтингу інформаційної насиченості

джерел, встановлення їх вірогідності та об'єктивності. З урахуванням специфіки цих груп добирались методи і засоби атрибуції та дослідження джерел, аналізу і синтезу їх інформаційних ресурсів. Застосування опрацьованої нами моделі класифікації допоможе продовжити пошук джерел з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX — початку XX ст. і заповнити прогалини в джерельній базі.

Література та джерела

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІА України, м. Львів). — Ф. 146. — Оп. 51-а. — Спр. 4768: 1899 р. — 4 арк.
2. Державний архів Івано-Франківської області. — Ф. 504. — Оп. 1. — Спр. 756 а: 10 березня 1909 — 20 березня 1912 рр. — 138 арк.
3. ЦДІА України, м. Львів. — Ф. 178. — Оп. 2. — Спр. 3598: 1900–1903 рр. — 128 арк.
4. Державний архів Львівської області. — Ф. 26. — Оп. 12. — Спр. 441: 15 липня 1871 — 17 грудня 1872 рр. — 10 арк.
5. Богданишина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії : навчально-методичний посібник / О. М. Богданишина. — 3-тє вид. — Харків : Saga, 2010. — 214 с.
6. Великочий В. С. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР / В. С. Великочий. — Івано-Франківськ : Плай, 2003. — 278 с.
7. Джерелознавство історії України : довідник / за ред. М. Я. Варшавчика. — К., 1996. — 232 с.
8. Закон з дня 15 листопада 1867 о праве съединения // Переводи з вестника законів державних для герцогства Буковини. Рочник 1867. — Чернівці, 1868. — С. 298–304.
9. Звіт з діяльності Українського Педагогічного Товариства за рік 1910/11, 1911/12, 1912/13. — Львів, 1913. — 160 с.
10. Звіт Дирекції п. к. академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1913/14. — Львів : З друкарні НТШ, 1914. — 114 с.
11. Історичне джерелознавство : підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. — К. : Либідь, 2002. — 488 с.
12. Кравченко У. Спогади учительки / Уляна Кравченко. — Коломия : З друкарні Вільгема Бравнера. Накладом «Загальної книгозбірні», 1936. — 314 с.
13. Листування Михайла Грушевського. Том II / упор. : Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака, І. Гирич ; ред. Л. Винар. — Київ ; Нью-Йорк : УІТ, 2001. — 412 с.
14. Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи. Т. 1 / С. Людкевич ; упорядкування З. Штундер. — Львів : Дивосвіт, 2000. — 718 с.

15. Макарчук С. А. Джерелознавство історії України : навч. посібник / С. А. Макарчук. — Львів : Світ, 2008. — 512 с.
16. Макарчук С. А. Писемні джерела з історії України / С. А. Макарчук. — Львів : Світ, 1999. — 352 с.
17. Михайло Грушевський : до 125 річчя від дня народження : автобіографія // Архіви України. — 1991. — № 2. — С.15–30.
18. Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця XIX — початку XX ст. / І. С. Михальський. — Луганськ : Альма-матер, 2003. — 344 с.
19. Франко І. Депо про себе самого / І. Франко // Самі про себе : автобіографії видатних українців XIX століття / за редакцією Юрія Луцького. — Нью-Йорк : Українська Вільна академія наук у США, 1989. — С. 261–265.
20. Podręcznik Statystyki Galicyi wydany przez Krajowe biuro statystyczne / pod redakcją Dr. Tadeusza Pilata. Tom VI. — Lwów : z Pierwszej związkowej drukarni, 1900. — 192 s.
21. Reichgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1869. — Wien, 1869. — S. 277–288.

REFERENCES

1. Raport Lvivskoyi derekcyziy policzyiy pro zibrannya ukrayinskoyi universytetskoyi molodi u Lvovi pryvcyachene putannyu stvorenya ukrayinskogo universytetu u Lvovi (1899) Reference of report of Lviv direction about the meetings of Ukrainian university in Lviv. Fund 146. Description. 51-a. Case. 4768. Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy (TsDIA Ukrainy) — The Central State Archive of History of Ukraine. Lviv. (In Ukrainian).
2. Protokoly zasidan Yepyskopskoyi Konsystoriyi v Stanislavi (1909–1912) Reference of protocoles of meetings of Bishops in Stanislaviv. Fund 504. Description. 1. Case. 756. Derzhavny arkhiv Ivano-Frankivskoyi oblasti. — The State Archive of Ivano-Frankivsk region. Ivano-Frankivsk. (In Ukrainian).
3. Sprava pro zasnavannya ta diyalnist cholovichoyi vchytelskoyi seminarii u misti Lvovi z ukraïnskoyu movoyu vykladannya (1900–1903) Reference of local school council. The case about foundation and activity of man teaching seminariya in Lviv with Ukrainian as teaching language. Fund 178. Description. 2. Case. 3598. TsDIA Ukrainy — The Central State Archive of Ukraine. Lviv. (In Ukrainian).
4. Rozporyadzhenny Ministerstva virospovidan i osvity pro zaprovadzhennya polskoyi movu yak oficijnoyi; vidmina obmezhen v chytanni lekcziy na universiteti na polskij ta ukraïnskij movach (1871–1872) Reference of the Lviv king's university after Franz I. The instruction of Ministry of religious beliefs about introduction of Polish as an official language; abolishing of restrictions in conducting of lectures in Polish and Ukrainian at the University. Fund 26. Description. 12. Case. 441. Derzhavny

- arkhiv Lvivskoyi oblasti. — The State Archive of Lviv Region. Lviv. (In Ukrainian).
5. BOGDANYSHYNA, O. M. (2010) *Dzhereloznavstvo istoriyi Ukrainy : pytannya teorii, metodyky, istoriyi : Navchalno-metodychny posibnyk — Sources of The History of Ukraine: theory, methodology, history issues*. Kharkiv : Saha. (In Ukrainian).
 6. VELYKOCHEIY, V. S. (2003) *Dzherela do vyvchennya derzhavnogo budivnytstva v ZUNR — Sources of study of state development of ZUNR*. Ivano-Frankivsk. (In Ukrainian).
 7. VARSHAVCHYKA, M. Ya. (ed.) (1996) *Dzhereloznavstvo istoriyi Ukrayiny. Dovidnyk — Sources of History of Ukraine*. Kyiv. (In Ukrainian).
 8. Zakon z dnya 15 lystopada 1867 o prav sdyneniya. Perevody z vestnyka zakonov derzhavnykh dlya gertsogstva Bukovyny — Law of the 15th November 1867 about uniting law. Translation from the state laws for Bukovinian county (1867) Chernivtsi. (In Ukrainian).
 9. Zvit z diyalnosti Ukrayinskogo Pedagogichnogo Tovarystva za rik 1910/11, 1911/12, 1913 — Report of activities of Ukrainian Pedagogical Society 1910/11, 1911/12, 1913 (1913) Lviv. (In Ukrainian).
 10. Zvit Dyrektsiyi ts. k. akademichnoyi gimnaziyi u Lvovi za rik shkilny 1913/14. — Report of Direction of academic gymnasium in Lviv for the school year 1913/14. (1914) Lviv. (In Ukrainian).
 11. KALAKURA, Ya. S., VOITSEKHIVSKA, I. N., PAVLENKO, S. F. (ed.) (2002) *Istorychne dzhereloznavstvo : Pidrychnyk — Historical sources : Textbook*. Kyiv. (In Ukrainian).
 12. KRAVCHENKO ULIANA (1936) *Spogady uchytelky — The teachers' memories*. Kolomyia : Z drukarni Vilgelma Bravnera. (In Ukrainian).
 13. MAIBORODA, R. (ed.) (2001) *Lustuvannya Mykhaila Grushevskogo — Letters of Mykhailo Grushevsky*. Tom II. Kyiv : UIT. (In Ukrainian).
 14. SHTUNDER, Z. (2000) *Lyudkevych S. Doslidzhennya, statyi, rensenzyi, vystupy. T.1 — Research, articles, summaries, speeches. T.1*. Lviv : Dyvosvit. (In Ukrainian).
 15. MAKARCHUK, S. A. (2008) *Dzhereloznavstvo istoriyi Ukrainy : Navch. Posibnyk — Sources of History of Ukraine : textbook*. Lviv : Svit. (In Ukrainian).
 16. MAKARCHUK, S. A. (1999) *Pysemni dzherela z istoriyi Ukrainy — Written sources in History of Ukraine*. Lviv : Svit. (In Ukrainian).
 17. Mykhailo Gryshevsky : do 125 richchya vid dnya narodzhennya. Avtobiografiya. Arkhivy Ukrainy — Mykhailo Gryshevsky : to 125 years from his birthday. Autobiography. Archives of Ukraine (1991) Kyiv. (in Ukrainian).
 18. MYKHALSKY, I. S. (2003) *Dzherela z istoriyi ukrainskykh politychnykh partiy kintsa XIX — pochatky XX st. — Sources in the history of Ukrainian political parties XIX — XX c*. Lugansk : Alma-mater. (in Ukrainian).

19. LUTSKYJ, Y. (1989) *Franko I. Deshcho pro sebe samogo. Sami pro sebe : avtobiografiyi vydatnykh ukraintsiv XIX go stolittya — Something about myself. About ourselves : autobiographical edition of Ukrainians of XIX c*. New-York : Ukrainska Vilna academia nauk v SSHA. (In Ukrainian).
20. Podrecznik Statystyki Galicyi wydany prses Krajowe biuro statesteczne pod redakcia Dr. Tadeysza Pilata — Textbook of Galician statistics from local statistical bureau (1900) Lviv. (In Polish).
21. Reichsgesetzblatt for the Empire Austria — Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich (1869) Wien. (In German).

Надійшла до редакції 13 квітня 2016 р.